

Colloquium 1(61)/2026
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/02coll2026>

BEZPIECZEŃSTWO MILITARNE RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ – FLOTYLLA RZECZNA MARYNARKI WOJENNEJ W KAMPANII POLSKIEJ 1939 ROKU

Military security of the Republic of Poland – the River Flotilla of the Navy in the Polish campaign of 1939

Wojciech Włodarkiewicz
Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
e-mail: wojciech.wlodarkiewicz@wat.edu.pl
ORCID 0000-0002-4977-1135

Streszczenie

Artykuł ukazuje ważny fragment bezpieczeństwa militarnego RP, dotyczący roli Flotylli Rzecznej Marynarki Wojennej w kampanii polskiej 1939 r. W pierwszej części artykułu oceniono stan badań podjętego tematu oraz zachowania źródeł. Następnie przeanalizowano potencjał Wojska Polskiego w województwie poleskim oraz przebieg działań bojowych Wehrmachtu, Armii Czerwonej i WP we wrześniu 1939 r. Główną część artykułu stanowi ocena działań Flotylli Rzecznej MW: obrony przeciwlotniczej mostów, nieudanej próby wycofania okrętów i udziału spieszonych marynarzy w walkach po 17 września, poprzedzona oceną jej możliwości bojowych i warunków hydro-technicznych na Polesiu.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo militarne, Flotylla Rzeczna, Rzeczpospolita Polska, kampania polska.

Abstract

The article concerns an important part of the military security of the Republic of Poland – the role of the Polish Navy's River Flotilla in the Polish campaign of 1939. The first part of the article assesses the state of research on the topic and the preservation of sources. Next, the potential of the Polish Armed Forces in the Polesie Voivodeship and the course of combat operations of the Wehrmacht, Red Army and Polish army in September 1939 are analyzed. The main part of the article is devoted to the assessment of activities of the River Flotilla of the Navy: anti-aircraft defense of the bridges, a failed attempt to withdraw ships and the participation of dismounted sailors in the fighting after September 17, preceded by an assessment of its combat capabilities and hydrotechnical conditions in Polesie region.

Keywords: military security, River Flotilla, Republic of Poland, Polish campaign.

Stan badań

Problem przebiegu kampanii polskiej 1939 r. na Polesiu, w tym działań Flotylli Rzecznej, po raz pierwszy obszernie został podjęty przez Jana Wróblewskiego (1989), jednak słabością monografii jest pominięcie problemu agresji ZSRR na Polskę. Uzyskanie przez polskich historyków po 1989 r. dostępu do nowych źródeł z rosyjskich archiwów wojskowych oraz zniesienie utrudnień pozanaukowych (cenzury) stworzyło możliwości podjęcia pełnych badań nad przebiegiem działań Flotylli Rzecznej na Polesiu we wrześniu 1939 r. W latach 90. XX w. ukazały się publikacje o Flotylli Rzecznej autorstwa Józefa Dyskanta (1991, 1994), następnie Mariusza Borowiaka (2014), a także praca zbiorowa o flotyllach rzecznych Polski międzywojennej (Januszewski, 2019) i Józefa Dyskanta o Polskiej Marynarce Wojennej (2000). Cenne są również wspomnienia wojenne dowódcy Flotylli kmdr. Witolda Zajączkowskiego (1970)¹. Działania wojenne kampanii polskiej 1939 r. na Polesiu oświetla monografia autorstwa Wojciecha Włodarkiewicza (2011).

Podjęty w referacie temat stanowi fragment naukowych opracowań o przyczynach, przebiegu i skutkach agresji Związku Radzieckiego na Polskę, głównie studium autorstwa Czesława Grzelaka (1998a) oraz syntez: *Polskich Sił Zbrojnych w II wojnie światowej*, cz. 3 (1959) i cz. 4 (1989), *Obrony Polski 1939* (Jurga, 1990), *Kampanii polskiej 1939 roku* (Grzelak i Stańczyk, 2005) oraz wcześniejszych, m.in. *Wojny obronnej Polski 1939*, która jednak pomija działania Armii Czerwonej (Kozłowski, 1979).

Założenia, przebieg i rezultaty mobilizacji alarmowej WP, która objęła w całości Okręg Korpusu nr IX Brześć nad Bugiem oraz 26 DP z OK IV Łódź, przybliży obszerny wybór wydanych drukiem instrukcji, sprawozdań oraz relacji (Wesołowski i Stepan, 2012). Ułatwieniem dla badaczy działań wojennych na Polesiu w 1939 r., w tym Flotylli Rzecznej Marynarki Wojennej, jest kilka wartościowych wydawnictw źródłowych: *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939* (Kozłowski, 1994; Jaczyński, 1996; Grzelak, 1998b) oraz obszerna (licząca pięć części) edycja w większości niepublikowanych dokumentów i wspomnień o działaniach Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”. Jej pierwsza część odtwarza dzieje dowództwa Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” (Wesołowski, 2013), druga działalność jej służb, obronę Brześcia nad Bugiem i dowództwa dywizji „Kobryń” (Wesołowski, 2014a), trzecia Dywizję „Kobryń” (Wesołowski, 2014b), czwarta Dywizję „Brzoza” (Wesołowski, 2015a) oraz piąta/1 Podlaską Brygadę Kawalerii (Wesołowski, 2015b), a piąta/2 Suwalską Brygadę Kawalerii i Dywizję „Zaza” (Wesołowski, 2015c). W tej serii planowano również wydanie części szóstej pt. *Flotylla Pińska* oraz siódmej pt. *Oddziały Korpusu Ochrony Pogranicza*, które jednak do końca 2022 r. nie ukazały się drukiem.

¹ Jedynie część wspomnień obejmuje okres służby Autora we Flotylli Rzecznej (s. 180–187).

Źródła do podjętego tematu są przechowywane w archiwach w Polsce² oraz w zagranicznych³.

Przebieg działań wojennych na Polesiu we wrześniu 1939 roku

Po rozpoczęciu kampanii polskiej województwo poleskie sporadycznie było atakowane przez niemieckie lotnictwo. Bezpośrednie zagrożenie lądowe Polesia pojawiło się, gdy XIX Korpus Armijny gen. Heinza Guderiana, po przełamaniu polskiej obrony pod Wizną, 10 września rozpoczął natarcie w kierunku Brześcia nad Bugiem. Rola Brześcia nad Bugiem przejściowo wzrosła wraz z przybyciem do niego 7 września części polskich naczelnych władz państwowych oraz wojskowych, ewakuowanych z Warszawy. W nowoczesnym budynku Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego zatrzymało się Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a w twierdzy brzeskiej Sztab Naczelnego Wodza marsz. Edwarda Śmigłego-Rydza. Jednak już 11 września wznowiono ich ewakuację do województwa wołyńskiego (Włodarkiewicz, 2011, s. 83–87).

Dnia 9 września generał Kleeberg otrzymał najpierw zapowiedź, a następnie rozkaz stworzenia zapory od Brześcia do Pińska przy wykorzystaniu oddziałów krajowych, stacjonujących na obszarze Okręgu Korpusu IX. Niezwłocznie ukazały się zarządzenia wykonawcze: wszyscy dowódcy ośrodków zapasowych z terenu OK IX otrzymali rozkazy przyspieszenia formowania batalionów marszowych i przygotowania ich użycia jako liniowych. Generał Kleeberg 13 września wydał rozkaz operacyjny dla podległych zgrupowań, Brygady KOP „Polesie” oraz Flotylli Rzeczej (PSZ, 1959, s. 550–551).

Dowódca OK IX od 9 do 14 września 1939 r. zorganizował na Polesiu cztery zgrupowania taktyczne: Zgrupowanie (Dywizję Piechoty) „Kobryń” (siedem batalionów piechoty, dywizjon artylerii lekkiej i kompanię armat przeciwpancernych); Zgrupowanie „Drohiczyn Poleski” (trzy bataliony piechoty i pluton dział przeciwpancernych); Zgrupowanie „Jasiołda” (batalion piechoty, batalion ckm, batalion junaków i kompania dział przeciwpancernych) oraz zgrupowanie „Brześć” (trzy bataliony piechoty, dwa bataliony wartownicze, batalion saperów, dwie kompanie czołgów lekkich oraz dywizjon artylerii lekkiej). Atutem przygotowywanej obrony był równinny teren z licznymi bagnami i rozlewiskami, poprzecinany rzekami i kanałami, który poważnie utrudniał działania XIX Korpusu Armijnego Wehrmachtu (Włodarkiewicz, 2011, s. 115–116).

Improwizowane i niedostatecznie uzbrojone zgrupowania Wojska Polskiego na Polesiu stawiały trzydniowy opór XIX Korpusowi Armijnemu w twierdzy brzeskiej, a następnie czterodniowy pod Kobryniem. Walki o twierdzę trwały od 14 do 16 wrze-

---

² Głównie w Centralnym Archiwum Wojskowym, stanowiącym część Wojskowego Biura Historycznego.

³ W Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym (RGWA) oraz Archiwum Instytutu i Muzeum Gen. Sikorskiego w Londynie (głównie relacje).

śnia, a doraźnie sformowana, nieliczna i niewystarczająco uzbrojona załoga odparła siedem natarć niemieckiej piechoty, wspartej czołgami, silnym ogniem artylerii oraz uderzeniami lotniczymi. W nocy z 16 na 17 września załoga twierdzy wycofała się z niej. Dywizja „Kobryń” płk. Adama Eplera od 14 do 18 września skutecznie walczyła pod Kobryniem z 5 pułkiem piechoty zmotoryzowanej 2 DPZmot., wspartym silną artylerią oraz lotnictwem (Włodarkiewicz, 2011, s. 130–160, s. 170–177).

Dnia 10 września Naczelne Dowództwo WP opracowało koncepcję przedmościa rumuńskiego: *Ogólny rozkaz operacyjny dla skrzydła północnego*. Przewidywał on m.in. zorganizowanie obrony od północy od Brześcia nad Bugiem do granicy ze Związkiem Radzieckim. *Wytyczne do koncentracji sił własnych na południu*, wydane następnego dnia, zawierały zadania dla związków WP, m.in. dowódca OK IX miał przygotować zaporę od Brześcia do Pińska w celu zabezpieczeniu głównych sił WP przed głębokim obejściem przez Wehrmacht od północy. Ostateczny plan organizacji przedmościa rumuńskiego z 13 września został ograniczony do obszaru między rzekami Stryj i Dniestr i granicami z ZSRR, Rumunią oraz Węgrami (Włodarkiewicz, 2020).

Agresja Związku Radzieckiego na Polskę, która rozpoczęła się o 4.00 czasu moskiewskiego 17 września 1939 r., całkowicie zaskoczyła polskie naczelne władze państwowe i wojskowe. Spowodowały je dezinformacja ze strony dyplomacji ZSRR, mankamenty pracy polskiego wywiadu wojskowego oraz błędne oceny poziomu zagrożenia militarnego RP przez ZSRR Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Do tego polski wywiad wojskowy pracował znacznie mniej wydajnie niż w okresie pokoju z powodu źle zaplanowanej jego organizacji wojennej i ewakuacji. Obawy jego szefa płk. dypl. Józefa Smoleńskiego, aby niepotrzebnie nie alarmować Naczelnego Dowództwa możliwością agresji ZSRR, współgrały z koncepcją marsz. Śmigłego-Rydza dalszego prowadzenia wojny w nadziei, że rozpocznie się ofensywa francusko-brytyjska, która radykalnie poprawi położenie militarne Polski oraz z zapewnieniami MSZ RP o braku zagrożenia ze wschodu (Włodarkiewicz, 2002, s. 228–252, 258–260).

Pododdziały graniczne Brygady KOP „Polesie” na kilka dni przed agresją ZSRR zaobserwowały wzmożone przegrupowania Armii Czerwonej i jej koncentrację. Major dypl. Tadeusz Grzeszkiewicz, szef Oddziału III (Operacyjnego) DOK IX, 13 września otrzymał informacje ze sztabu Brygady KOP „Polesie” o wzmożonym od poprzedniego dnia ruchu samochodów na terytorium ZSRR oraz o oświetlaniu granicy w nocy rakietami. Te same informacje napłynęły 14 września. Tak mjr Grzeszkiewicz zapamiętał początek agresji ZSRR na Polskę oraz rozkazy wydane przez gen. Kleeberga:

Zerwałem się z łóżka. Ubieranie trwało minuty. Zapukałem do dowódcy, który spał obok. Wejść! Panie Generale, melduje Brygada KOP: oddziały sowieckie na całym odcinku przekroczyły granicę. Strażnice walczą. KOP prosi o rozkazy.

– Majorze, niech Pan prosi [płk. dypl. Mikołaja] Łapickiego, namyślimy się.

Za chwilę byłem z płk. Łapickim. Generał już się ubrał. Krótka dyskusja. Gdyby wojska rosyjskie szły jako sojusznicy nasi, bylibyśmy o tym powiadomieni, jak i KOP. Opór na

linii odwodów KOP jest niemożliwy, nie mam żadnych sił i szans prowadzić walki na dwa fronty, gdyby wojska te szły przeciw nam. Jesteśmy z tej strony bezbronni. Walka narazi nas na niepotrzebne straty tysięcy ludzkich żyć. Wydać rozkaz: strażnice niech spełniają swój obowiązek, aby zadokumentować, że nie odchodzimy dobrowolnie z naszej granicy. Bataliony niech się zbierają na pozycjach odwodowych. Dalsze rozkazy później. (WBBH, sygn. II/2/22)

Na kierunku baranowickim i brzeskim z zadaniem opanowania Polesia działała 4 Armia (Grupa Słucka) Frontu Białoruskiego komdiwa Wasyla Czujkowa. W odległości 80 km na południe od 4 Armii stanowiska wyjściowe zajął 23 Samodzielny Korpus Strzelecki, dysponujący jedynie 52 Dywizją Strzelecką. Działania 23 Korpusu na Pinie i Prypeci oraz ich dopływach wspierała Dnieprzańska Flotylla Wojenna. 23 Korpus Strzelecki otrzymał rozkaz osiągnięcia do końca pierwszego dnia działań rubieży Łachwa–Dawidgródek, a następnego dnia opanowania Łunińca (Grzelak, 1998c, s. 109–110).

Ogółem Front Białoruski w momencie rozpoczęcia agresji na Polskę dysponował 200 802 żołnierzami (36 243 oficerami, 45 169 podoficerami i 119 390 szeregowymi) oraz 1862 czołgami i 243 samochodami pancernymi (Grzelak, 1998a, s. 205–206)⁴. Armijne grupy uderzeniowe Frontu Białoruskiego rozpoczęły natarcie 17 września, pierwsze meldunki informowały jedynie o oporze pododdziałów KOP oraz o wyczerpywaniu się paliwa, żywności i braku części zamiennych. Już w pierwszym dniu działań większość związków taktycznych ACz zużyła swoje zapasy nienaruszalne, do tego źle działała łączność przewodowa i radiowa (Grzelak, 1998b, s. 10).

23 Samodzielny Korpus Strzelecki z powodu trudności z zaopatrzeniem i koncentracją opóźnił natarcie. Dziennik Działan Bojowych 23 Korpusu zawiera propagandowe informacje o przebiegu działań i reakcji ludności zajmowanych miejscowości:

W pierwszych osiedlach wyzwolanej zachodniej Białorusi w rejonie przemarszu oddziałów [23] Korpusu, ludność radośnie witała maszerujące oddziały Armii Czerwonej. W m. Mikaszewicze tłumy miejscowej ludności, które wyszły na ulicę, zarzucały oddziały kwiatami. [...] Na skrajach miejscowości, do których wchodziły oddziały Armii Czerwonej, witają je uzbrojeni partyzanci, robotnicy i chłopcy w etatowej odzieży z czerwonymi opaskami na rękawach. Dużo z nich w grupach 5-10 ludzi, a także pojedynczo walczyły z polską policją, żandarmerią i żołnierzami do czasu przyścia Armii Czerwonej. Zdobywali oni nieduże magazyny broni, zabierali ją pojedynczym żołnierzom i policjantom, uzbrajając się. Dużo z nich w tej nierównej walce zginęło [...]. (RGWA, sygn. 37464-1.154, k. 21–22)

Ostatecznie 23 Korpus siłami 52 Dywizji Strzeleckiej rozpoczął natarcie 18 września o godz. 14.25 wzdłuż szosy i linii kolejowej Żytkowicze–Łachwa–Łuniniec–Pińsk. Pododdziały 52 DS zostały ostrzelane przez strażnice KOP i do godz. 5.00 następnego dnia zajęły Sienkiewicze i Dawidgródek, położone w odległości 25 km od granicy państwowej. 52 Dywizja Strzelecka 19 września o godz. 9.00 zajęła Łachwę i stoczyła

---

⁴ Do tego należy dodać ok. 600 czołgów oraz ok. 150 samochodów pancernych dywizji strzeleckich i kawalerii.

walkę pod Kożangródkiem z batalionem KOP „Sienkiewicz”. Mimo niewielkiego oporu 23 Samodzielny Korpus Strzelecki nacierał bardzo wolno, dopiero 20 września jego czołowe pododdziały zajęły Pińsk. obrońcy miasta stawili krótkotrwały opór (Grzelak, 1998b, s. 15; Grzelak i Stańczyk, 2005, s. 265–267).

Zajęcie Pińska odnotowano w Dzienniku Działań Bojowych 52 Dywizji Strzeleckiej:

O godz. 18.00 oddział zmotoryzowany pod osłoną patroli czołgów podszedł pod Pińsk i o 19.00 wkroczył do miasta. Gdy kolumna czołgów ruszyła przez rz. Pinę i jeden z wozów [czołgów] przeszedł przez most, został on wysadzony. Niemal w tym samym czasie oddział został ostrzelany z kościoła ogniem karabinów maszynowych. Natychmiast odpowiedzieliśmy ogniem karabinów maszynowych i dział [kalibru] 45 mm po oknach kościoła. Z domów, otaczających plac, otwarto do oddziału ogień z rewolwerów, ale kilka serii zmusiło do zamilknięcia ukrywających się tam ludzi. Od naszych pocisków smugowych zapaliła się kopuła kościoła. Do [godz.] 20.00 nieprzyjaciel przerwał ostrzał, a oddział po okrążeniu kwartału administracyjnego rozmieścił się na odpoczynek nocny. [...] W Pińsku rozbijono 6 oficerów i 145 szeregowców [Wojska Polskiego], ok. 1000 ludzi [żołnierzy WP] poddało się dobrowolnie. (Grzelak, 1998b, s. 231–233)

Związki taktyczne 4 Armii rozpoczęły zajmowanie województwa poleskiego, po uprzednim zajęciu bez walki Baranowicz i Słonimia w woj. nowogródzkim, a także uzyskaniu możliwości szybkiego przemieszczania się dwiema szosami w kierunku Prużany i Berezki Kartuskiej. 19 września 29 Brygada Pancerna zajęła Prużanę i pozostała w mieście oraz jego pobliżu na postoju i wypoczynku (Grzelak, 1998b, s. 94–95). Dowódca Frontu Białoruskiego 19 września wydał rozkaz bojowy 4 Armii:

4 Armia w składzie: 122, 8, 143 i 52 dywizje strzeleckie, dowództwo 23 i 3 korpusów strzeleckich, 29 i 32 brygady pancerne, 120 i 350 pułki artylerii odwodu Naczelnego Dowództwa, Dnieprzańska Flotylla Wojenna, silnie umocnić się na rubieży Prużana (wył.) – Kobryń – Ratno, osłonić skrzydło Frontu i wejść w kontakt z oddziałami Frontu Ukraińskiego. Wyprowadzenie na tę rubież odwodów zakończyć nie później niż do końca 24 września. (Grzelak, 1998b, s. 97)

Przed 4 Armią 21 września znalazły się wojska obrony Polesia oraz improwizowana grupa KOP gen. bryg. Wilhelma Orlika-Rückemanna. Dowództwo Frontu Białoruskiego przeceniało potencjał WP, dlatego 4 Armię wzmocniono 121 DS oraz 145 DS z 10 Armii, 6 KKaw (bez 4 DKaw) z Grupy Konno-Zmechanizowanej, trzema pułkami artylerii z Odwodu Naczelnego Dowództwa ACz oraz 150 DS z odwodu Frontu Białoruskiego. Z kolei 52 Dywizję Strzelecką 27 września przekazano Frontowi Ukraińskiemu (Grzelak, 1998b, s. 15).

Na Polesiu, podobnie jak i w innych kresowych województwach RP, doszło do współdziałania Armii Czerwonej i Wehrmachtu, w tym do wspólnej defilady wybranych oddziałów XIX Korpusu Armijnego i 29 Brygady Pancernej Armii Czerwonej (Izdebski, 1991, s. 249–250).

Po rozpoczęciu agresji ZSRR obrona Polesia przed Wehrmachtem straciła znaczenie, w tej sytuacji gen. Kleeberg postanowił skoncentrować posiadane siły na południe od Kanału Królewskiego i Prypeci. Od 20 do 22 września realizowały one manewr odwrotowy w kierunku Kowla, z dalszym zamiarem ewakuacji na Węgry lub do Rumunii. Na Polesiu powstała również, ale niepodporządkowana gen. Kleebergowi, grupa wojsk dowódcy KOP gen. Orlika-Rückemana. Wobec braku możliwości wycofania na południe 22 września gen. Kleeberg powziął decyzję o marszu na odsiecz Warszawy bez czekania na dołączenie grupy KOP. Obszarem koncentracji miało być przedmoście włodawskie (Włodarkiewicz, 2011, s. 219–228).

W trakcie wycofywania z Polesia w kierunku Kowla, a następnie na Lubelszczyznę, Grupa Operacyjna gen. Kleeberga i grupa KOP musiały toczyć walki z silnymi i dobrze uzbrojonymi oddziałami dywersyjnymi, atakującymi z zasadzek polskie kolumny. Rozpoczęły się napady na uchodźców wojennych, żołnierzy WP, policjantów, ziemian oraz urzędników (Wierzbicki, 2007, s. 104–121). Postawę części mieszkańców Polesia opisał ppor. Czesław Bogdanowicz:

Pierwsze już dni przynoszą nam niespodzianki, z okolicznych skomunizowanych wsi do kolumny maszerującej zwarcie padają strzały z rkm i kb. Pojedynczy strzelcy oraz małe grupki 2–3, odłączający się od pododdziałów, giną bez wieści, krążą pogłoski że zostali zamordowani. Wiadomości te potwierdzają się we wsi Nowosiółki, powiatu kobryńskiego, osobiście znalazłem w jednym z ogródków kilka ukrytych siodeł ułańskich. Przeprowadzone dochodzenie w 99% stwierdza, że ułani zostali zamordowali. Jak stwierdzono po paru godzinach, byli to zwiadowcy konni. Wypadki te mnożą się – żołnierze odruchowo mszczą się na okolicznych mieszkańcach – odtąd wieś, z której padły strzały, względnie znajdowano zamordowanego żołnierza, stawała w ogniu. (Wierzbicki, 2007, s. 209–210)

Na Lubelszczyźnie 27 września 1939 r. gen. Kleeberg zreorganizował podległe siły, utworzył Samodzielną Grupę Operacyjną „Polesie”, złożoną z czterech związków taktycznych, jednak o niepełnych stanach i ze znacznymi brakami etatowego uzbrojenia. Po zwycięskiej walce z częścią 52 DS pod Szackiem. SGO „Polesie” stoczyła bitwę pod Kockiem z niemiecką 13 DPzmot., jednak z powodu wejścia do bitwy 29 DPzmot. oraz braku amunicji, 6 października 1939 r. przerwała walkę (Jurga, 1990, s. 738–739; Włodarkiewicz, 2011, s. 240–252).

Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej w działaniach na Polesiu

Flotylla Pińska powstała w 1919 r., uczestniczyła w wojnie RP z Rosją bolszewicką, jej okręty zostały zniszczone w lipcu 1920 r., w czasie ofensywy Armii Czerwonej. Po zwycięskim zakończeniu działań wojennych i odzyskaniu przez Polskę zachodniej części Polesia została ponownie sformowana. 17 października 1931 r. zmieniono jej nazwę na Flotyllę Rzeczna Marynarki Wojennej (Dyskant, 1994, s. 76–115).

Kierunki jej rozwoju ustalono w 1931 r. Do 1938 r. zamierzano wzmocnić Flotyllę pięcioma kanonierkami i monitorami, czterema kutrami uzbrojonymi różnych typów,

pięcioma kryptami różnego przeznaczenia, eskadrą lotniczą oraz przebudować trzy statki na okręty obrony przeciwlotniczej (Kozłowski, 1974, s. 301). Do 1936 r. jedynie częściowo zrealizowano plan: zakupiono trzy wodnosamoloty, trzy kanonierki artyleryjskie typu „Z”, cztery kutry uzbrojone (KU 16, KU 17, KU 18 i KU 19), ciężki kuter uzbrojony „Nieuchwytny”, trzy trałowce pancerne (T 1, T 2, T 3) oraz kryptę mieszkalną K 5. Obok tego przebudowano dwa statki uzbrojone („Hetman Chodkiewicz” i „Generał Sikorski”) na okręty obrony przeciwlotniczej i dwie krypty-bazy oraz zakupiono siedem nkm przeciwlotniczych. Dalszą rozbudowę Flotylli Rzecznej zaplanowano w 1936 r., miała otrzymać: silniejszą obronę przeciwlotniczą, siedem kanonierek, sześć kutrów szybkobieżnych, dwa kutry zwiadu artyleryjskiego, trzy trałowce pancerne, trzy okręty dowodzenia oraz eskadrę lotniczą (Dyskant, 1994, s. 198–199).

Jednak do wybuchu wojny Flotylla nie została wzmocniona nowoczesnymi jednostkami pływającymi. Do tego silny rozwój lotnictwa zredukował jej znaczenie taktyczne (Stawecki, 1990, s. 714).

Tabela 1

Potencjał bojowy Flotylli Pińskiej w 1936 roku

Typ i nazwa statku	Ilość	Wyporność (w tonach)	Prędkość (w węzłach)	Uzbrojenie
monitory:				
typu „Wilno”	2	90	12,5	3 haubice 100 mm, 3 ckm
typu „Toruń”	4	126,5	13,5	3 armaty 75 mm, 3 ckm
kanonierki:				
typu „Zuchwała”	2	32	9	haubica 100 mm, armata 37 mm
„Zaranna”	1	35,2	10,5	armata 37 mm, ckm
statki uzbrojone:				
„Admirał Dickman”	1	168	16	2 armaty 75 mm, 3 ckm
„Generał Szeptycki”	1	163	14	2 armaty 75 mm, 4 ckm
„Generał Sikorski”	1	64	14	2 nkm 13,2 mm, 2 ckm
„Hetman Chodkiewicz”	1	114	13	4 nkm 13,2 mm, 4 ckm
„Admirał Sierpinek”	1	118,5	13	2 ckm
kutry uzbrojone:				
„Nieuchwytny”	1	38	24	armata 37 mm i 40 mm, ckm
kuter motorowy (KM)	6	10–13,5	15–19	działo 37 mm, ckm
Ogółem	34	ok. 1600		8 haubic 100 mm, 16 armat 75 mm, armata 40 mm, 24 armaty 37 mm, 6 nkm 13,2 mm, 57 ckm

Źródło: Kozłowski, 1974, s. 301–302.

Flotylla Rieczna Marynarki Wojennej rozpoczęła ostatnią kampanię letnią 30 kwietnia 1939 r. W sytuacji czasowego przeniesienia kmdr. Zajączkowskiego do dowództwa Obrony Wybrzeża Morskiego (OWM) Flotyllą dowodził kmdr por. Henryk Eibel. Do dyspozycji OWM skierowano również mjr. Władysława Kańskiego i innych oficerów, podoficerów i marynarzy oraz część uzbrojenia strzeleckiego i artyleryjskiego. Jednocześnie przyspieszono prace modernizacyjne i remontowe oraz przeglądy eksploatacyjne jednostek pływających. Dążono również do wzmocnienia ich obrony przeciwlotniczej. 24 maja rozpoczęto próby odbiorcze monitora „Pińsk” po zakończonej modernizacji, a w czerwcu modernizację monitorów „Kraków” i „Wilno” oraz statku uzbrojonego „Generał Szeptycki”, które zakończono już 6 lipca. Jednocześnie w czerwcu rozpoczęto intensywne ćwiczenia bojowe zespołów okrętów – 12 i 13 czerwca wszystkie trzy dywizjony bojowe odbyły ostre strzelania do ustawionych na lądzie makiet ckm i dział (Dyskant, 2000, s. 55–59).

Przed wybuchem wojny Flotylla Rieczna Marynarki Wojennej składała się z: dowództwa (dowódca kmdr Witold Zajączkowski, zastępca dowódcy kmdr por. Henryk Eibel, szef sztabu mjr dypl. Władysław Szczekowski), dywizjonu sztabowego, trzech dywizjonów bojowych, wydzielonych okrętów, taboru bojowego, pododdziału łączności, Komendy Portu Wojennego Pińsk, kadry Flotylli Riecznej oraz Szkoły Specjalistów Riecznych. Flotylla Rieczna miała spełniać funkcje usługowe dla wojsk lądowych na wypadek agresji ZSRR na Polskę. Jej wartość bojowa była skromna (Wyszczelski, 2008, s. 288–289). Wynikało to z tego, że nie zrealizowano w pełni żadnego z planów jej rozwoju, a w 1939 r. dodatkowo osłabiono Flotyllę przez odesłanie na Wybrzeże części uzbrojenia i umundurowania, a wraz z Oddziałem Wydzielonym rzeki Wisły części jednostek bojowych (Drzewiecki, 2019, s. 356).

Jednostki pływające Flotylli Riecznej Marynarki Wojennej łącznie posiadały uzbrojenie artyleryjskie oraz broń maszynową, część z nich na podstawach przeciwlotniczych. Pluton obrony przeciwlotniczej Komendy Portu Wojennego Pińsk miał dwa działa przeciwlotnicze kal. 40 mm, dwa nkm 13,2 mm i sześć ckm przeciwlotniczych. Stan liczebny Flotylli Riecznej wynosił wg organizacji pokojowej 2 tys. marynarzy, ale po mobilizacji znacznie wzrósł. Pod względem możliwości bojowych (liczebności i uzbrojenia) Flotylla Rieczna stanowiła odpowiednik pułku piechoty, a z uwagi na manewrowość mogła być odpowiednikiem brygady zmotoryzowanej. Warto dodać, że możliwości bojowe Flotylli w znacznym stopniu zależały od warunków hydro-nawigacyjnych i meteorologicznych na wodach Polesia (Dyskant, 1992, s. 3–4). Słabością był stan czynnej obrony przeciwlotniczej okrętów Flotylli Riecznej (Zajączkowski, 1970, s. 182).

Potencjał Flotylli Riecznej w przededniu wybuchu wojny ukazał ppłk Włodzimierz Klewszczyński, oficer sztabowy jej artylerii:

Trzon bojowy flotyli stanowiły trzy dyony [dywizjony] i oddział kanonierek. W skład każdego dyonu wchodziło dwa monitory, okręt dowodzenia (uzbrojenie: armata 75 mm lub

nkm oraz ckm), oddział kutrów bojowych (uzbr. 37 mm działka Puteaux i ckm) oraz jednostki pomocnicze.

Monitory I dyonu (ORP „Kraków” i „Wilno”) o bardzo płytkim zanurzeniu (tzw. krakowskie monitory, bowiem były zbudowane w stoczniach Zieleniewskiego w Krakowie) były uzbrojone każdy: w trzy haubice 100 mm wz. 14/19 (dwie haubice wieży dziobowej, jedna w rufowej) oraz ckm. Dowódcą tego dyonu był kmdr ppor. Kanafojski (dowódca oddziału wydzielonego „Wisła”), oficerem sztabowym artylerii tego dyonu mjr art. Kański – odkomenderowany do obrony Wybrzeża morskiego w Gdyni (zginął przy obronie Oksywia).

Monitory II i III dyonów (tzw. gdańskie – jako wybudowane w stoczni w Gdańsku) miały zanurzenie głębokie, które powodowało – przy niskim stanie wód w okresie letnim – konieczność zaopatrywania ich w dodatkowe pływaki, tzw. kalosze, co jednak znacznie zmniejszało szybkość i zwrotność tych monitorów. Jako główne uzbrojenie tych monitorów (II dyon: ORP „Warszawa” i „Horodyszcze”, III dyon ORP „Toruń” i „Pińsk”) były armaty 75 mm wz. 97 (po dwie w wieży dziobowej i po jednej w rufowej), przy czym ORP „Toruń” był już dostosowany do bezpośredniej walki typu morskiego (dalmierze w wieży bojowej, elektryczne przekazywanie komend itp.), zaś ORP „Pińsk” znajdował się w trakcie dostosowywania. II dyonem dowodził kmdr ppor. Kamiński Stefan, a jako oficer sztabowy artylerii tego dyonu był mjr art. Łabędzki Stanisław. Dowódcą III dyonu był kpt. mar. Hyniek, oficerem sztabowym artylerii dyonu nowo przydzielony kapitan artylerii z 6 pac Lwów, dokładnego nazwiska nie przypominam sobie.

Oddział kanonierek składał się z trzech płaskodennych kanonierek o bardzo płytkim zanurzeniu oraz dwóch puchówek (szybkobieżnych drewnianych łodzi płaskodennych o napędzie motorowym). Kanonierki były stosunkowo bardzo wolno poruszające się (6–8 km/godz. maksymalnie) oraz uzbrojone każda wie jedną haubicę wz. 14/19, działko 37 mm i ckm. Te jednostki były specjalnie przystosowane do prowadzenia ognia na wprost, mając bardzo nisko osadzone lufy dział (strzelanie z zasadzek przy zakrętach rzecznych), miały być używane pojedynczo, a nie całym zespołem. Dowódcą tego oddziału był kpt. art. Wojciechowski (IPMGS, sygn. B.I.97/D, k. 2–3).

Okręty Flotylli Rzecznej Marynarki Wojennej do 29 lipca intensywnie pływały po dorzeczcu Prypeci, doskonaląc umiejętności nawigacyjne załóg, a 4 sierpnia przeszły do redy „F”, jednocześnie prowadząc szkolenie w zespołach. W sierpniu zintensyfikowano szkolenie marynarzy rezerwy, a 85 podoficerów i marynarzy skierowano na rozkaz Kierownictwa Marynarki Wojennej do obrony Wybrzeża w składzie Morskiego Dywizjonu Artylerii Lekkiej i Morskiego Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej (Dyskant, 2000, s. 127–129).

Flotylla Rzeczna MW sformowała 4 kwietnia 1939 r. Oddział Wydzielony rzeki Wisły, którego dowódcą został dowódca 3 dywizjonu bojowego kmdr por. Roman Kanafojski, w składzie 10 jednostek, przeznaczony do bojowego użycia na Wiśle. Początkowo oddział stacjonował w stoczni MW w Modlinie, a w czerwcu 1939 r. został przebazowany do portu Brdyujście do dyspozycji Armii „Pomorze” (Dyskant, 1982, s. 11–27). Oddział dysponował siedmioma jednostkami bojowymi (ciężki kuter uzbro-

jony „Nieuchwytny” i sześć kutrów uzbrojonych), statkiem sztabowym oraz trzema krypami: mieszkalną i dwiema paliwowymi. Miały one wyporność 215 ton, zostały uzbrojone w armatę przeciwlotniczą kalibru 40 mm, trzy armaty kalibru 37 mm, dwa nkm 13,2 mm i 12 ckm kalibru 7,92 mm (Dyskant, 2000, s. 60–61; Makowski, 2019, s. 388–392).

Mobilizacja alarmowa Flotylli Rzeczej rozpoczęła się w przededniu wojny (Dyskant, 1994, 260)⁵. Otrzymany 27 sierpnia rozkaz mobilizacyjny zastał ją niemal w pełnej gotowości bojowej, ponieważ szereg czynności realizowano już od maja. Dokończono formowanie Oddziału Desantowego w sile kompanii (czterech oficerów, 27 podoficerów i 110 marynarzy) z dwoma ckm i sześcioma rkm, które rozpoczęło 2 sierpnia. Znacznie powiększono Bazę Wysuniętą, która powinna przejąć zadania portu wojennego w ramach operacyjnego rozśrodkowania, a port piński byłby bazą tyłową. Sformowano Pogotowie Techniczne oraz grupę taborów transportowych. Baza Wysunięta stanowiła ruchomy organ zaopatrzenia, złożony z 14 jednostek bojowych i pomocniczych oraz 21 kryp uzbrojonych w trzy działa kalibru 37 mm, 18 ckm i rkm, których załogi stanowiło: 12 oficerów, 91 podoficerów i 246 marynarzy. Zreorganizowano Komendę Portu Wojennego w Pińsku i utworzono pluton wartowniczy (oficer, 46 podoficerów i marynarzy), który wzmocnił kompanię portową. Z powodu opóźnienia dostawy wodnosamolotów nie utworzono rzecznej eskadry lotniczej. Flotylla nie posiadała też innych środków czynnej obrony przeciwlotniczej, poza uzbrojeniem okrętów i Komendy Portu Wojennego w Pińsku. Okręty i statki rozproszono i zamaskowano, a ich burty i nadbudówki przemalowano na kolor ochronny (Dyskant, 1991, s. 206–210).

Komandor Zajączkowski, nie posiadając rozkazów od dowódcy OK IX, któremu podlegał zgodnie z planami operacyjnymi, pod koniec sierpnia wydał rozkaz rozpoczęcia realizacji planu osłony granicy wschodniej państwa. Mobilizacja podoficerów i marynarzy przebiegała bez przeszkód, natomiast część wcielonych oficerów nie było przydatnych z powodu zaawansowanego wieku. 31 sierpnia rozpoczęła się mobilizacja powszechna, w ramach której rozpoczęto formowanie batalionu zapasowego i zakończono wcielanie do służby taboru żeglugi śródlądowej. Po mobilizacji Flotylla Rieczna Marynarki Wojennej (bez Oddziału Wydzielonego rzeki Wisły) liczyła 40 jednostek bojowych o łącznej wyporności 1505 ton. Stanowiło je: sześć monitorów (cztery typu „Warszawa” i dwa „Kraków”), trzy kanonierki, cztery statki uzbrojone, 17 kutrów uzbrojonych, dwa kutry meldunkowe, statek minowo-gazowy, siedem trałowców oraz 48–50 jednostek pomocniczych o łącznej wyporności około 1750 ton, a także 10 zarekwirowanych statków i co najmniej 10 kryp o wyporności 1200 ton (Wróblewski, 1989, s. 211–217; Borowiak, 2014, s. 297–303).

Z relacji mjr. Stanisława Łabędzkiego, oficera artylerii II dywizjonu Flotylli Rzeczej, wynika że stan liczebny, wyposażenie i zaopatrzenie dywizjonu było zgodne

---

⁵ Część czynności mobilizacyjnych Flotylla Rieczna rozpoczęła realizować 23 marca 1939 r. o godz. 16.00, kiedy z Kadry FR przeniesiono na jednostki pływające 169 podoficerów i marynarzy, a dalszych 245 powołano z rezerwy.

z należnościami, a jego mobilizacja odbyła się bez przeszkód. Stan moralny i fizyczny oficerów, podoficerów i marynarzy II dywizjonu był bardzo dobry. 28 sierpnia okręty Flotylli wyruszyły z portu wojennego w Pińsku w celu osłony granicy wschodniej (IPMS, sygn. B.I.97.D, k. 1).

Po wybuchu wojny, zgodnie z planem osłony, jednostki pływające Flotylli Rzecznej zajęły stanowiska na Pinie. Utrudnieniem były warunki hydrotechniczne – niski stan wód. Kontynuowano mobilizację, z magazynów pobierano paliwo, amunicję i sprzęt. 2 września samoloty Luftwaffe zbombardowały ważną przeprawę kolejową w Mostach Wolańskich, położoną 45 km na wschód od Pińska. Po nalotach Luftwaffe kmdr Zajączkowski rozkazał zorganizować obronę przeciwlotniczą czterech najważniejszych mostów na obszarze działania Flotylli Rzecznej: kolejowego wolańskiego, kolejowego i kołowego na Jasiołdzie w Horodyszczu oraz drogowego na Pinie w Pińsku (Michliński, 2020, s. 193–194).

Tak zadania Flotylli Rzecznej w pierwszych dniach wojny wspominał jej dowódca:

Dnia 2 września d-ca Flotylli otrzymał polecenie zainstalowania ewakuowanej z Bydgoszczy SPMW w Pińsku lub okolicy. W tym celu została zarekwirowana szkoła ludowa we wsi Horodyszcze 15 km od Pińska. Dnia 7 września SPMW została tam rozlokowana, zorganizowano transport i komunikację z Pińskiem. Dnia 8 września d-ca Flotylli otrzymał polecenie zainstalowania w Pińsku ewakuowanego Kierownictwa Marynarki Wojennej. W tym celu zostało zarekwirowane gimnazjum prywatne na ulicy Ogińskiego. Dnia [...] września przybył szef KMW, a dnia [...] pociąg ewakuacyjny⁶. W dalszym ciągu żadne rozkazy co do użycia Flotylli nie nadchodziły; rozmieszczenie Flotylli na granicy sowieckiej [ZSRR] zostało zaaprobowane przez szefa KMW. (IPiMGS, sygn. B.I.97/D, k. 5)

Flotylla Rzeczna została 13 września podporządkowana gen. Kleebergowi i otrzymała zadanie obrony mostów przez Prypeć i Kanał Królewski od granicy z ZSRR do Kuźliczyna, położonego nad Kanałem Królewskim. Flotylla miała przejść pod rozkazy dowódcy Brygady KOP „Polesie”, ale ostatecznie tylko II dywizjon, najbardziej wysunięty na wschód, został podporządkowany KOP. Komandor Zajączkowski podzielił całość osłanianego odcinka na sześć pododcinków: „Janów” z zadaniem zamknięcia przeprawy przez Kanał Królewski, „Horodyszcze” aby zamknąć Jasiołdę od zachodu i przygotować do zniszczenia mosty, „Osobowicze” aby utrzymać łączność między Pińskiem i Mostami Wolańskimi i zamknąć podejścia od północy, „Mosty Wolańskie” z zadaniem ubezpieczenia przepraw i przygotowania mostów do zniszczenia, pododci-

---

⁶ Kierownictwo MW przebywało w Pińsku od 8 do 12 września, kiedy to zostało ono podzielone na dwie grupy (rzuty) i wznowiło ewakuację: rzut samochodowy z adm. Świrskim dołączył do ND WP, a rzut kolejowy został 16 września zbombardowany w Klewanii, po którym kontynuował ewakuację podwodami. Rzut samochodowy przekroczył granicę z Rumunią, a kolejowy w większości dostał się do niewoli.

nek „Przewóz Łachewski” otrzymał zadanie zamknięcia drogi do Łachwy i Kozan-
gródka oraz pododcinek „Sytница”, który dozorował dojścia do rzeki od Sytnicy. Stacja
kolejowa i most pod Horodyszczem oraz port wojenny w Pińsku zostały zbombardo-
wane 15 września (PSZ, 1989, s. 217–219). Działania okrętów Flotylli poważnie ogra-
niczały niski stan wody na Prypeci, nawet monitory o zanurzeniu 70 cm miały trudności
przy przemieszczaniu się. Spadek poziomu wody spowodował powstanie niezliczonych
płycizn i mielizn (Borowiak, 2014, s. 77).

Sztab wojsk obrony Polesia gen. Kleeberga 12 września wydał rozkaz operacyjny
oraz instrukcję dla dowódców zgrupowań taktycznych, które potwierdzały powierzone
im zadania bojowe. Zgodnie z nim, jak już wspomniano, jednostki bojowe Flotylli
Rzecznej otrzymały rozkaz dozorowania przejść – mostów drogowych i kolejowych
przez Pinę i Prypeć dla uniemożliwienia Wehrmachtowi przeniknięcia w kierunku po-
łudniowym. Każde przejście zamierzano zamknąć zawałami, a mosty przygotować do
wysadzenia. Pododdziały złożone z marynarzy Flotylli Rzecznej, nie stanowiących za-
łóg okrętów, zamierzano skoncentrować pod Pińskiem jako odwód wojsk obrony Pole-
sia (Wróblewski, 1989, s. 34–36).

Tak zadania obrony przeciwlotniczej poleskich mostów przez okręty Flotylli
Rzecznej ujął jej dowódca:

Na terenie operacyjnym Flotylli były trzy ważne mosty:

- 1) Mosty Wolańskie na Prypeci na 65 km od Pińska,
- 2) Mosty kolejowy i obok drogowy na rzece Jasiołda przy stacji Horodyszcz,
- 3) Żelazny most drogowy przez Pinę w samym mieście Pińsku.

Obrona tych mostów (z wyjątkiem mostu w Pińsku) nie wchodziła w zadanie Flotylli.
Ochronę ich pełniły nieliczne oddziały policji. Obrony przeciwlotniczej nie miały żadnej.
Dnia 8 września Niemcy zaczęli bombardować mosty Wolańskie z dużej wysokości i nie-
skutecznie. Zarazem nieustanne transporty wojskowe przechodziły tym mostem z północy
na południe. Wówczas dowódca Flotylli zarządził obronę tych mostów we własnym zakre-
sie. Most w Pińsku wchodził w plan obrony pl. portu. Dla obrony mostu w Horodyszczu
został wysłane dwa kutry i jedna drużyna ckm. Dla obrony zaś Mostów Wolańskich (jed-
notorowy most wyłącznie kolejowy) II dywizjon pod dowództwem kmdr. ppor. Kamiń-
skiego z gros broni przeciwlotniczej Flotylli. Kmdr. ppor. Kamińskiemu zostały
podporządkowane również wszystkie unieruchomione z powodu niskiego stanu wody
statki uzbrojone i pomocnicze w rejonie mostów Wolańskich. W ten sposób dla obrony
przeciwlotniczej tego mostu użyto razem cztery lufy nkm oraz 12 ckm, rozmieszczonych
częściowo na statkach, a częściowo w terenie.

Pomimo kilkakrotnych bombardowań, most ten trafiony nie został. Należy nadmienić, że z
powodu niskiego stanu wody, monitor „Warszawa” (d-ca por. mar. May) nie był w stanie
osiągnąć rejonu mostów Wolańskich i został do końca wojny na mieliźnie w odległości
6 km na wschód od tego mostu. (IPMGS, sygn. B.I.97/D, k. 5)

16 września położenie Flotylli Rzecznej nie uległo zmianie: nie przybyła piechota do obrony mostów przez Jasiołdę na kierunku Parochońsk–Pińsk, w tej sytuacji okopy budowała ludność, a jedyną obronę mostów stanowiły trzy kanonierki, zakotwiczone w ich pobliżu (PSZ, 1989, s. 223).

Generał Kleeberg wydał 17 września Ogólny rozkaz operacyjny do obrony Polesia:

I. Zadanie bez zmian.

II. Położenie:

Wojska sowieckie [Armia Czerwona] przekroczyły granicę, uderzając na KOP. Oddziały własne w walkach z Niemcami na przedpolu Brześcia i Kobrynia.

III. Zamiar:

Bronić się na błotach poleskich, wykorzystując wszystkie przeszkody wodne [...].

IV. Zgrupowanie KOP i Marynarki Wojennej

Dowódca płk dypl. Różycki.

Skład. Oddziały KOP Brygady „Polesie” i Flotylla Rzeczna, po wykonaniu rozkazów specjalnych otrzymanych ode mnie – jak na kierunku Pohost Zarzeczny.

Zadanie: Wycofując się pod naporem nieprzyjaciela, bronić się na Postyrze i Stubie, osłaniając kierunek na Pohost Zarzeczny.

Odwód:

Dowódca kmdr ppor. Pawłowski.

Skład jak dotychczas.

Zadanie: przejść w rejon Łoknica–Moroczna. (Wesołowski, 2013, s. 185–186)

Kmdr Zajączkowski 17 września 1939 r. wydał rozkaz bojowy nr 1:

1. Zadania Flotylli:

Bez zmian. Flotylla Rzeczna z wyjątkiem I i II batalionów marynarskich została podporządkowana dowódcy Brygady KOP „Polesie” – płk. dypl. [Tadeuszowi] Różyckiemu [-Kołodziejczykowi] z zadaniem opóźniania na Pohost Zarzeczny.

2. Położenie:

Oddziały obrony Polesia walczą z Niemcami w rejonie Brześcia i Kobrynia. Oddziały wojsk sowieckich przekroczyły granicę i uderzyły na KOP. Oddziały Flotylli Rzecznej po opuszczeniu okrętów i wyjściu na ląd spływają drogą na Płotnicę w kierunku południowo-zachodnim. I i II baony marynarskie pod dowództwem kmdr. ppor. Pawłowskiego stanowią odwód dowódcy obrony Polesia.

3. Zamiar:

Po wysadzeniu okrętów i podminowaniu mostów w m. Horodyszcz, Mosty Wolańskie i Pińsk oraz przepraw na Kanale Królewskim, odejść na linię rz. Prostryń i Stubła, gdzie zorganizować obronę rejonu Pohost Zarzeczny. Odcinek Strumienia od Pińska do Starych Koni dozorować kutrami I grupy KU i kanonierkami, trzymając pod ogniem przeprawy przez rzekę. (Wesołowski, 2013, s. 187)

Wykonując rozkaz dowódcy Flotylli, zespoły kmdr. por. Kamińskiego, kmdr. por. Eibla, kpt. Hordliczki i kpt. Kisiela-Zahorańskiego, po zatopieniu okrętów i odesłaniu lekkich jednostek w kierunku Pińska i Strumienia, powinny sformować zwarte oddziały, zabrać broń osobistą, ckm i amunicję oraz wycofywać się w kierunku Płotnicy i Starych Koni, prowadząc działania opóźniające Armię Czerwoną. Załogi monitorów I dywizjonu zostały podporządkowane kmdr. por. Kamińskiemu. Oddział kpt. mar. rez. Henryka Sułkowskiego miał wycofać kutry do m. Strumień i podporządkować je ppłk. Klewszczyńskiemu, a pozostałość wycofać drogą lądową do m. Moroczno, aby dołączyć do sił głównych Flotylli. Grupa kanonierek kpt. Jerzego Marxa, po zniszczeniu na rozkaz mostu na Jasiółdzie pod m. Horodyszcze, miała wycofać się do sił głównych, a kanonierki podporządkowano ppłk. Klewszczyńskiemu, który ich siłami i siłami kutrów otrzymał rozkaz zamknięcia przepraw przez Strumień od Stetyczowa do Starych Koni włącznie (Wesołowski, 2013, s. 188–189).

18 września w godzinach rannych dwa bataliony spieszonych marynarzy Flotylli Rzecznej maszerowały przez Stetyczów do m. Moroczno. Załogi jednostek pływających na Pinie i Kanale Królewskim opuściły je i zatopiły, a następnie wymaszerowały w kierunku Starych Koni. Dowódca Flotylli Rzecznej, II batalion marynarski i załoga Portu Wojennego wycofali się z Pińska. Okręty, przeznaczone do obrony przejść na Strumieniu, nie mogły przedostać się z powodu mielizn i ppłk Klewszczyński nie mógł wykonać rozkazu dowódcy Flotylli (PSZ, 1989, s. 233):

Około godziny 20 dnia 17 IX dojechałem pychówką do portu wojennego w Pińsku. W porcie zastałem wielki nieład, spowodowany pośpieszną ewakuacją. Wśród ciemności gorączkowo opróżniono magazyny, wyposażając marynarzy w ubranie i żywność, których zapasy były dość znaczne. Pychówka moja znowu wymagała naprawy, więc dałem rozkaz motorzyście aby po usunięciu usterki udał się do oddziału kanonierek. O godz. 21.00 zameldowałem się u dowódcy Flotylli, który właśnie zakończył narady z szefem sztabu. Dowódca Flotylli dał mi rozkaz zorganizowania obrony odcinka rzeki Styr od m. Pińsk do m. Stare Konie. Powyższy odcinek miał 42 km (licząc wzdłuż koryta rzeki), a jako siły dyspozycyjne otrzymałem oddział kanonierek, znajdujący się kilkanaście km na wschód od m. Pińsk w dół rzeki Prypec i oddział kutrów I dyonu, operujący chwilowo jeszcze w rejonie Kanału Królewskiego (10 km 12 km na zachód od Portu Wojennego). (IPMGS, sygn. B.I.97/D, k. 12)

Ppłk Klewszczyński ocenił, że przydzielonymi środkami ogniowymi (trzy haubice kanonierek i cztery ckm kutrów) nie jest w stanie bronić tak długiego frontu, ostatecznie dowódca Flotylli rozkazał bronić jedynie czterech przejść przez Styr. Ppłk Klewszczyński zdecydował osobiście rozpoznać obronę i ściągnąć oddane do jego dyspozycji jednostki na Styr:

O świcie dnia 18 IX wjechałem na rzeki Styr (mgła opadła w ciągu nocy) i już na 4 kilometry od ujścia natrafiłem na rozległą płycznę rzeki, przez którą z wielkim trudem przedostałem się motorówką, siedzącą jednak płycej od kanonierek. O przejściu przez tę płycznę kanonierek nie mogło być mowy. W tym momencie przybyła do mnie pychówka z oddziału

kanonierek po rozkazy, meldując równocześnie że kanonierki z wielkim trudem słuchają się i za 2–3 godziny wejdą do rzeki Styr. Widząc niemożliwość przesunięcia kanonierek dalej w górę rzeki – zdecydowałem pozostawić je w rejonie mielizny z tym, że mają swym ogniem wesprzeć piechotę broniącą przeprawy w rejonie m. Stetyczów (rejon mielizny wyjątkowo nadawał się do wsparcia odcinka Stetyczów ogniem kanonierek i dawał możliwość zamaskowania ich). Równocześnie poleciłem dowódcy oddziału kanonierek, mijającego kutry I dyonu, skierować się dalej w górę rzeki Styr do mej dyspozycji. Przed m. Stetyczów stan wody na szerokim około 200 m w brodzie wynosił około 15–20 cm, tak że tylko pychówki i lekkie kutry mogły przejść i to bez użycia motorów (tylko na pych). [...]

Licząc się z możliwością przekroczenia tego brodu przez bardzo płytko siedzące kutry I dyonu, ruszyłem na dalsze rozpoznanie w górę rzeki. W międzyczasie zameldował się u mnie lekki kuter (z ckm), któremu udało się przejść przez stetyczewski bród (zanurzenie tego typu kutrów było bardzo zbliżone do zanurzenia kutrów bojowych I dyonu). Jadąc dalej w górę rzeki natrafiłem na dalsze dwa bardzo rozległe brody (jeden miał ponad 500 m szerokości) o głębokości nurtu 20–25 cm oraz szereg mniejszych. (IPMGS), sygn. B.I.97/D, k. 13–14)

W dniach 17–21 września 1939 r. w Prypoci, Horyniu oraz poleskich jeziorach zatopiono wszystkie jednostki bojowe i pomocnicze Flotylli Rzecznej oraz zlikwidowano odcinki obrony. Ostatnie jednostki Flotylli Rzecznej zatopiono 21 września pod Kuźliczynem, gdy zespół kmdr. ppor. Kamińskiego, który odpłynął ok. 18.00 poprzedniego dnia z Portu Wojennego w Pińsku, osiągnął Kanał Królewski, jednak przegrodzony wysadzonym mostem kolejki wąskotorowej z Janowa Poleskiego do Kamienia Koszyrskiego. Były nimi: monitor „Kraków”, osiem kutrów uzbrojonych, trzy trałowce kołowe, holownik uzbrojony „Wilno”, sześć motorówek i ślizgaczy oraz pięć kryp. Ich załogi utworzyły spieszony pododdział, liczący ok. 200 marynarzy (w tym 6–7 oficerów) z 14–16 ckm, który kolejką wąskotorową wyruszył do Kamienia Koszyrskiego (Dyskant, 1992, s. 27–28).

Pierwsze sowieckie czołgi przybyły pod Pińsk o godz. 16.00 20 września, w tym czasie załogi okrętów Flotylli Rzecznej kończyły ich zatapianie, ponieważ nie mogły odpłynąć na zachód z powodu niskiego stanu wody. O zmroku, gdy pierwsze sowieckie czołgi wjechały do miasta, kmdr Tadeusz Morgenstern, wycofując się z Pińska, wydał rozkaz sekcji minerskiej wysadzenia mostu na Pinie, zniszczono przy tym dwa czołgi (Grzelak i Stańczyk, 2005, s. 266–277).

Po samozatopieniu jednostek pływających ich załogi znalazły się w składzie pododdziałów pieszych. 20 września oba bataliony marynarskie kmdr. ppor. Pawłowskiego i pododdziały zorganizowane z marynarzy KPW Pińsk w czasie marszu do obszaru koncentracji na północ od Kowla dołączyły w Rudce do zgrupowania ppłk. Paszkiewicza. Dwa dni później bataliony liczyły 41 oficerów, 1422 podoficerów i marynarzy, uzbrojonych w dwa nkm, 20 ckm, 16 rkm i 1431 karabiny. 23 września dołączył zespół kmdr. ppor. Stefana Kamińskiego: załogi okrętów zatopionych pod Kuźliczynem. Bataliony zostały bombardowane przez lotnictwo Armii Czerwonej w Nujnie 23 września, a 27 września przeszły Bug pod Włodawą i zostały przeformowane w III batalion morski, które

wszedł w skład 182 pp rez. 60 DP (500 marynarzy), a 150 marynarzy zasililo 4 kp batalionu 179 pp rez. 60 DP. Marynarze obu pododdziałów walczyli pod Jabłonią oraz pod Kockiem.

Sformowany w Płotnicy batalion marynarski, podporządkowany dowódcy Brygady KOP „Polesie”, 21 września w m. Moroczno wszedł w skład grupy KOP, liczył sześciu oficerów i 330 podoficerów i marynarzy. W nocy z 25 na 26 stoczył walkę z grupą dywersyjną w Ratnie, a następnie 27 września w okolicach wsi Tur i Zabłocie został rozbrojony w czasie wypoczynku przez pododdział 32 Brygady Pancерnej Armii Czerwonej. W Mokranach sowieccy dywersanci rozstrzelali 16 oficerów i starszych podoficerów Flotylli Rzeczej (Dyskant, 1994, s. 334–336).

Wnioski

Udział Flotylli Rzeczej w działaniach wojennych można podzielić na trzy okresy. W pierwszym z nich, trwającym od 1 do 16 września, Flotylla prowadziła obronę przeciwlotniczą najważniejszych mostów oraz w przygotowała się do obrony. Kolejny etap działań Flotylli rozpoczął się wraz z agresją ZSRR na Polskę i trwał do 21 września. Obejmował próbę wycofania na zachód jej okrętów 17–19 września, rezygnację z obrony Strumienia i Prosturu oraz ewakuację Pińska, samozatopienie jednostek pływających (najpierw dużych) z powodu niskiego stanu wody, oraz zakończone niepowodzeniem przejście zespołu okrętów kmdr. ppor. Kamińskiego na Kanał Królewski. Ostatnim etapem był udział spieszonych załóg okrętów Flotylli Rzeczej w odrocie w kierunku Kowla, a następnie na Lubelszczyznę oraz ich udział w walkach z Armią Czerwoną i Wehrmachtem, zakończony bitwą pod Kockiem.

Flotylla Rieczna nie odegrała poważniejszej roli taktycznej w kampanii polskiej, co wynikało z kilku powodów: dysponowała ona niewielkimi możliwościami bojowymi, które zostały wykorzystane jedynie częściowo z powodu gwałtownej zmiany sytuacji militarnej i warunków hydrotechnicznych. Nie wykorzystano jej środków ogniowych, głównie artylerii, poza ORP „Generał Sikorski”, a przed zatopieniem okrętów nie zdemontowano z nich artylerii (poza częścią dział 37 mm). Flotylla utraciła wszystkie okręty, a część marynarzy zginęła w walce, inni zostali zamordowani, część trafiła do niewoli, natomiast ok. 50 (głównie oficerów) przedostało się do zachodnich sojuszników, liczni włączyli się do działalności konspiracyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Borowiak, M. (2014). *Zapomniana flota. Mokran. Polska Marynarka Wojenna w wojnie z Rosją Sowiecką w 1939 r.* Oficyna Wydawnicza Alma-Press.
- Drzewiecki, A. (2019). Flotylle rzeczne w strukturze i planach obronnych II Rzeczypospolitej. W: S. Januszewski (red.), *Zapomniane bandery. Flotylle rzeczne II Rzeczypospolitej* (345–356). Fundacja Otwartego Muzeum Techniki.

- Dyskant, J.W. (1982). *Oddział Wydzielony „Wisła”. Zarys bojowych działań OW „Wisła” Flotylli Rzecznej we wrześniu 1939*. Ministerstwo Obrony Narodowej.
- Dyskant, J.W. (1991). *Flotylle rzeczne w planach i działaniach wojennych II Rzeczypospolitej*. Cz. 1, 2, 3. Wojskowy Instytut Historyczny.
- Dyskant, J.W. (1992). Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej wobec agresji sowieckiej we wrześniu 1939 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 3, 3–33.
- Dyskant, J.W. (1994). *Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej 1919–1939*. Wydawnictwo Bellona.
- Dyskant, J.W. (2000). *Polska Marynarka Wojenna w 1939 roku*. Cz. 1. *W przededniu wojny*. Wydawnictwo AJ-Press.
- Grzelak, Cz. (1998a). *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*. Wydawnictwo Neriton.
- Grzelak, Cz. (red.) (1998b). *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939*. T. III. Działania wojsk Frontu Białoruskiego. Wydawnictwo Bellona.
- Grzelak, Cz. (red.) (1998c). *Dziennik działań bojowych Frontu Białoruskiego we wrześniu 1939 roku*. Warszawska Oficyna Wydawnicza Gryf.
- Grzelak, Cz., Stańczyk, H. (2005). *Kampania polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*. Wydawnictwo Rytm.
- Izdebski, J. (1991). Przekazanie Rosjanom przez Wehrmacht Brześcia Litewskiego, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 3-4, 246–251.
- Jaczyński, S. (red.) (1996). *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939*. T. II. Działania wojsk Frontu Ukraińskiego. Wydawnictwo Bellona.
- Januszewski, S. (red.). (2019). *Zapomniane bandery. Flotylle rzeczne II Rzeczypospolitej*. Fundacja Otwartego Muzeum Techniki.
- Jurga, T. (1990). *Obrona Polski 1939*. Instytut Wydawniczy Pax.
- Kozłowski, E. (1974). *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Kozłowski, E. (red.). (1979). *Wojna obronna Polski 1939*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Kozłowski, E. (red.). (1994). *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939*. T. I. *Geneza i skutki agresji*. Wydawnictwo Bellona.
- Makowski, A. (2019). Flotylle wiślane 1918–1939 – próba oceny ich wojennego użycia. W: S. Januszewski (red.), *Zapomniane bandery. Flotylle rzeczne II Rzeczypospolitej* (388–392). Fundacja Otwartego Muzeum Techniki.
- Michliński, R. (2020). Udział Flotylli Pińskiej w kampanii polskiej 1939 roku. W: M. Fic, J. Lusek, J. Załączny (red.), *A jednak wojna.... Rok 1939 na Kresach Wschodnich i Zachodnich* (187–201). Muzeum Górnośląskie w Bytomiu–Muzeum Niepodległości w Warszawie–Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej (PSZ)*. T. I: *Kampania wrześniowa 1939*. Cz. 3. (1959). Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej (PSZ)*. T. I: *Kampania wrześniowa 1939*. Cz. 4. (1989). Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego.
- Stawecki P. (2004). *Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego 12 V 1926 – 12 V 1935*. Wydawnictwo Rytm.

- Stawecki, P. (red.). (1990). *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Szubański, R. (1993). *Plan operacyjny „Wschód”*. ZP Wydawnictwo.
- Wesołowski, A. (red.). (2013). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 1. *Dowództwo*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. (red.). (2014a). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 2. *Slużby. Obrona Brzeźcia. Dywizja „Kobryń” (dowództwo)*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. (red.). (2014b). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 3. *Dywizja „Kobryń”*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. (red.). (2015a). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 4. *Dywizja „Brzoza”*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. (red.). (2015b). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 5/1. *Podlaska Brygada Kawalerii*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. (red.). (2015c). *SGO „Polesie” w dokumentach i wspomnieniach*. Cz. 5/2. *Suwałska Brygada Kawalerii. Dywizja „Zaza”*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wesołowski, A. Stepan, K. (red.). (2021). *Mobilizacja marcowa 1939*. T. 2. *Dokumenty i relacje*. Centralne Archiwum Wojskowe.
- Wierzbiński, M. (2007). *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II RP pod okupacją sowiecką (1939–1941)*. Stowarzyszenie Kulturalne Fronda.
- Włodarkiewicz, W. (2002). *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*. Wydawnictwo Neriton.
- Włodarkiewicz, W. (2011). *Polesie 1939*. Wydawnictwo Bellona.
- Włodarkiewicz, W. (2020). *Małopolska Wschodnia 1939*. Wydawnictwo Bellona.
- Wróblewski, J. (1989). *Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie” 1939*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Wyszczelski, L. (2008). *W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935–1939*. Wydawnictwo Neriton.
- Wyszczelski, L. (2010). *Generał Kazimierz Sosnkowski*. Wydawnictwo Bellona–De Agostini Polska.
- Zajączkowski, W. (1970). *Lata młodości i I wojna światowa na Bałtyku*. b.w.

Inne źródła

- Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego (IPMGS), sygn. B.I.97/D, k. 7–12. *Pplk W. Klewyszczczyński, oficer sztabowy artylerii Flotylli Rzeczej. Sprawozdanie z kampanii wrześniowej w 1939 r. w Polsce, 4 XII 1945*.
- Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego (IPMGS), sygn. B.I.97.D, k. 1. *Mjr S. Łabędzki, oficer artylerii II dywizjonu okrętów Flotylli Rzeczej. Relacja, 15 XII 1945*.
- Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego (IPMGS), sygn. B.I.97/D, k. 5. *Relacja dowódcy Flotylli Rzeczej MW RP kmdr. Zajączkowskiego*.
- Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (RGWA), sygn. 37464-1.154, k. 21–22. *Dziennik Działań Bojowych 23 Korpusu Strzeleckiego*.
- Zbiory Specjalne WBBH, sygn. II/2/22. *T. Grzeszkiewicz, Działania Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”. Relacja uczestnika walki, s. 28–39*.